

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ КОРПОРАЦІЇ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

APPEALS AGAINST THE DECISION OF THE GENERAL MEETING OF THE LEGAL ENTITY: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION

Смірнов Г.Ю., аспірант кафедри цивільного права

Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дана стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання оскарження рішення загальних зборів корпорації як способу захисту корпоративних прав учасників (акціонерів, членів). Автор дійшов висновку, що рішення загальних зборів корпорації за своєю правовою природою є правомочним. Розглянуто здатність права на оскарження рішення загальних зборів переходити разом з рештою прав учасників (акціонерів, членів) до набувача частки (акцій, паю). Стверджується, що впровадження будь-яких цензів при реалізації права на оскарження рішення загальних зборів є недоцільним – позивач повинен довести свою здатність у спосіб, відмінний від безпосереднього голосування, вплинути на рішення загальних зборів. Звертається увага на можливості визнання недійсними рішень загальних зборів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на підставі недотримання кворуму, якщо кворум передбачено в статутах товариств, а не його нікчемність. Якщо ж дані протоколу є недостовірними, то за можливості встановити дійсні результати голосування з інших джерел, доцільно звертатися з позовом про проголошення рішення загальних зборів. Автор вважає, що необхідно доповнити перелік документів, на підставі яких здійснюється реєстрація змін до відомостей про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, рішенням суду про визнання недійсним рішення загальних зборів. В статті також пропонується вдосконалити попередження правопорушень з боку лічильної комісії шляхом покладання надання послуг з підрахунку голосів, якщо інше не передбачено статутом, на депозитарну установу. Окрім цього, превентивний механізм слід доповнити ширшим обмеженням персонального складу лічильної комісії.

Ключові слова: корпорація, корпоративні права, рішення загальних зборів, протокол, кворум, недійсність.

This article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regulation of appealing the decision of the general meeting of the corporation as a remedy for the corporate rights of participants (shareholders, members). The author came to the conclusion that the decision of the general meeting of the corporation by its legal nature is a juristic action. The ability of the right to appeal the decision of the general meeting to pass together with the rest of the rights of participants (shareholders, members) to the acquirer of shares (shares, units) is considered. It is argued that the introduction of any qualifications in the exercise of the right to appeal the decision of the general meeting is impractical – the plaintiff must prove his ability, other than through direct voting, to influence the decision of the general meeting. The possibility of invalidating the decisions of the general meeting of limited and additional liability companies on the basis of non-compliance with the quorum, if the quorum is provided in the statutes of the companies is emphasized. The article stresses that the legal consequence of the absence of the minutes of the general meeting must be the right to challenge the decision, not its nullity. If the data of the minutes are unreliable, then, if it is possible to establish the valid results of voting from other sources, it is advisable to file a lawsuit to proclaim the decision of the general meeting. The author believes that it is necessary to supplement the list of documents on the basis of which the registration of changes to the information on limited and additional liability companies is made, with the court decision on invalidation of the decision of the general meeting. The article also proposes to improve the prevention of offenses by the counting commission by entrusting the provision of counting services, unless otherwise provided by statute, to the depository institution. In addition, the preventive mechanism should be complemented by broader restrictions on the personnel of the counting commission.

Key words: corporation, corporate rights, decisions of the general meeting, minutes, quorum, invalidity.

Вступ. Корпоративне право на здійснення управління в корпораціях займає особливе місце серед решти прав учасників (акціонерів, членів) юридичних осіб – дане право не тільки забезпечує реалізацію решти корпоративних прав, але й функціонування та здійснення діяльності корпорації як такої. Принагідно зазначимо, що термін «корпорація» ми вживаємо на позначення підприємницької / непідприємницької юридичної особи, заснованої на засадах членства. Питома вага права на здійснення управління в корпораціях обумовлює той факт, що визнання недійсними рішень загальних зборів (їхнє оскарження) є одним з найпоширеніших способів захисту в корпоративних спорах. Тим не менш, на сьогодні варто констатувати факт недосконалості не тільки правового регулювання оскарження рішення загальних зборів як способу захисту, але також його доктринальних досліджень – серед вчених відсутній консенсус щодо природи рішення загальних зборів як юридичного факту, а також щодо моделі, якою повинен забезпечуватися захист права на здійснення управління, деталі чого ми розкриємо надалі в даній науковій роботі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правової природи рішень органів управління юридичної особи; відповідь на запитання щодо здатності права оскаржувати рішення загальних зборів переходити до набувача частки (акцій, паю); вдосконалення особливостей визна-

ння недійсними рішень загальних зборів з окремих підстав, обумовлених порушенням їх скликання та проведення; окреслення додаткових превентивних механізмів.

Результати дослідження. З огляду на питому вагу уявлення про рішення загальних зборів як юридичного факту при застосуванні такого способу захисту як їх оскарження, ми пропонуємо розпочати наше дослідження зі встановлення правової природи рішень загальних зборів. С. С. Кривушева та А. В. Зеліско вважають, що рішення загальних зборів є особливим юридичним актом [1, с. 53], [2, с. 76–79]. О. В. Гарагонич та О. В. Бігняк вважають, що рішення загальних зборів є актом ненормативного характеру [3, с. 257], [4, с. 309]. С. С. Вілкін та О. В. Кучмієнко вважають, що рішення загальних зборів є правомочним, спрямованим на встановлення, зміну чи припинення правовідношення [5, с. 146–147], [6, с. 177]. В українській судовій практиці закріплено підхід, згідно з яким рішення загальних зборів є актом ненормативного характеру, і не є правомочним в розумінні ст. 202 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7]. Втім чи дійсно це так? Для відповіді на це питання, спочатку слід з'ясувати поняття та ознаки правомочну.

І. А. Безклубий під правомочним розуміє правомірну дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [8, с. 32]. Д. П. Цвігун

визначає правочин як дію дієздатного суб'єкта цивільного права, яка спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав і обов'язків, які не суперечать праву і спрямовані на задоволення особистих прав та інтересів чи прав та інтересів інших осіб [9, с. 42]. І. В. Давидова та С. В. Ясечко визначають правочини як правомірні вольові дії суб'єктів правовідносин, спрямовані на настання правового результату [10, с. 26–27], [11, с. 84]. Законодавче визначення правочину міститься в ч. 1 ст. 203 ЦК України, згідно з якою правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Відповідно, правочин, як юридичний факт, характеризується наступними ознаками: 1) є вольовим актом (актом волевиявлення); 2) є дією, спрямованою на настання правового результату; 3) є дією суб'єктів правовідносин (в межах їх правоздатності та дієздатності); 4) є правомірною дією. Як наслідок, аби з'ясувати чи є рішення загальних зборів правочином, необхідно встановити наявність в ньому вищенаведених ознак.

С. С. Кривушева зазначає, що рішення загальних зборів не є правочином, оскільки приймається органом управління, який не є правосуб'єктним утворенням [1, с. 44]. З такою позицією навряд чи можна погодитися. Адже беручи участь в загальних зборах корпорації, учасники (акціонери, члени) реалізують компетенцію її органу управління, в особі якого діє юридична особа, а отже рішення загальних зборів – рішення юридичної особи, сумнівів щодо правосуб'єктності якої немає.

О. В. Гарагонич вважає, що рішення загальних зборів не може вважатися правочином, оскільки результат такого рішення є обов'язковим для осіб, які голосували проти нього [3, с. 257]. З цією позицією ми також не можемо погодитися. В даному випадку слід розрізняти волю осіб, які беруть участь в прийнятті рішення та волю юридичної особи. Загальні збори є органом формування та виявлення волі юридичної особи, а отже прийняте рішення обумовлює правові наслідки, які настають у відповідності зі сформованою (за рахунок більшості голосів учасників, членів, акціонерів) волею юридичної особи як самостійного суб'єкта правовідносин. Тобто мова йде про специфіку формування волі юридичної особи як суб'єкта правовідносин й відповідності правових наслідків її сформованій волі, а не про настання правових наслідків всупереч волі осіб, що голосували за те чи інше рішення. Наведене свідчить скоріше про специфіку рішення загальних зборів як правочину, аніж про неможливість кваліфікації природи рішень загальних зборів в такий спосіб.

А. В. Зеліско вважає, що рішення загальних зборів не може бути правочином, оскільки воно має автономне значення лише для внутрішніх відносин, а щодо зовнішніх відносин є елементом юридичного складу, разом з рішенням виконавчого органу [2, с. 76–79]. Вважаємо, що така позиція передбачає кваліфікацію рішення загальних зборів без зіставлення останнього із ознаками правочину, що навряд чи є вірним підходом. Так, «внутрішні» (а, вірніше, корпоративні) правовідносини відрізняються від зовнішніх правовідносин суб'єктним складом, який не має значення для даної кваліфікації. Взаємодія загальних зборів з виконавчим органом може проявлятися у прийнятті рішення про схвалення значного правочину чи правочину із заінтересованістю – правовий наслідок полягає в санкціонуванні дій виконавчого органу у відносинах з третіми особами. Якщо мова йде про рішення загальних зборів про припинення юридичної особи чи реорганізацію, то правовим наслідком, на який таке рішення спрямовано, буде початок відповідної процедури (припинення чи реорганізації), а не кінцевий результат. В свою чергу, рішення про створення органу управління, розподіл прибутку, виплату дивідендів, викуп частки (акцій), обрання та припинення повноважень членів органу управління, рішення про схва-

лення зобов'язань учасників тощо здатні безпосередньо породити правові наслідки (зокрема, права та обов'язки). Вони також є вольовими правомірними актами суб'єкта правовідносин, а отже відповідають ознакам правочину. Щодо рішення загальних зборів про внесення змін до установчого документу юридичної особи, слушно є позиція С. С. Вилкіна, що правовим наслідком такого рішення є зміни організаційного характеру – зміна відносин між юридичною особою та її членами, зміна правового статусу самої юридичної особи тощо [6, с. 142–143]. В такому випадку, звернення з боку виконавчого органу до державного реєстратора за здійсненням реєстрації змін до відомостей про юридичну особу буде пов'язано із засвідченням відповідних змін, донесенням відомостей до третіх осіб, а не обумовлюватиме їх виникнення.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу та зіставлення рішення загальних зборів з ознаками правочину, ми підтримуємо позицію тих вчених, які вважають, що рішення загальних зборів є правочином.

Право на оскарження рішення загальних зборів передбачено ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУ «Про АТ») та п. 8 ч. 1 ст. 258 ЦК України [12], [13]. Згідно зі ст. 50 ЗУ «Про АТ» акціонер, права та охоронювані законом інтереси якого порушені рішенням загальних зборів акціонерів, може оскаржити таке рішення до суду у разі, якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори акціонерного товариства. Доведення факту порушення прав та інтересів учасника (акціонера, члена) корпорації є обов'язковою умовою для визнання недійсними рішень загальних зборів, на чому наполягає і Верховний Суд в Постанові від 24.01.2022 року в справі № 903/326/21 [14]. Щодо обставин, які обумовлюють можливість визнання рішень загальних зборів недійсними, то ними є: 1) відсутність кворуму для проведення загальних зборів; 2) прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства; 3) прийняття загальними зборами рішення про зміну статутного капіталу товариства, якщо не дотримано процедури надання акціонерам (учасникам) відповідної інформації [15]; 4) відсутність протоколу загальних зборів [16]; 5) відсутність або неналежне повідомлення про скликання загальних зборів тощо [17].

З вищенаведеного зрозуміло, що право оскаржити рішення загальних зборів належить особі, яка була учасником (акціонером, членом) корпорації на момент ухвалення рішення, та чії корпоративні права було тим самим порушено. Водночас, виникає питання щодо існування права оскаржити рішення в осіб, які набули частку (акції, пай) після прийняття рішення, яке є предметом оскарження. Верховний Суд в Постанові від 07.10.2020 року в справі № 450/2286/16-ц визнав, що право оскаржити рішення загальних зборів ТОВ може перейти в порядку спадкування, однак не як корпоративне право, а як суб'єктивне право спадкодавця [18]. В даному випадку, суд визнав можливість переходу права на оскарження рішення загальних зборів в порядку універсального правонаступництва – спадкування, з чим ми не можемо не погодитися. При універсальному правонаступництві до правонаступника переходять права та обов'язки в тому обсязі, в якому ними володів право попередник разом з часткою, акціями чи паєм, що їх посвідчують (за винятком тих, що нерозривно пов'язані з особою останнього). Положення ст. 1219 ЦК України, якою право участі не входить до спадщини, є застарілим, оскільки ґрунтується на нині не чинній ст. 100 ЦК України, яким дане право помилково визнавалось особистим немайновим та нерозривно пов'язаним з особою – дане право є відчужуваним, здатне змінювати свого носія, переходячи разом з часткою (акціями, паєм).

Попри зазначене, на нашу думку, перехід права на оскарження рішення загальних зборів може відбуватися не тільки при універсальному, але й сингулярному правонаступництві, яке має місце при зміні власника частки (акцій, паю). Права учасника (акціонера, члена) корпорації не припиняються та не виникають в набувача частки (акцій, паю) заново: відбувається зміна суб'єкта корпоративного правовідношення, опосередкованого оборотоздатним об'єктом. З моменту виникнення, право на оскарження рішення загальних зборів є правом учасника (акціонера, члена) корпорації, а тому при відчуженні частки (акцій, паю) переходить до набувача разом з рештою корпоративних прав (прав участі). На сингулярному правонаступництві в правах учасника (акціонера, члена) при відчуженні частки (акцій, паю) наголошують А. В. Смітюх, Л. В. Сіщук, І. А. Назімов та інші вчені [19, с. 25], [20, с. 158–159], [21, с. 138–139]. Д. В. Ломакін дотримується протилежної точки зору, і вважає, що правонаступництво при відчуженні частки (акцій, паю) не відбувається, оскільки: 1) неможливо пояснити чому тоді до набувача не переходять додаткові корпоративні права, встановлені щодо окремого учасника (відчужувача); 2) в товариства, яке набуло частку у власному статутному капіталі, не виникає жодних інших прав, окрім права розпоряджатися часткою [22, с. 295–296]. На нашу думку, вищенаведені ситуації не спростовують твердження про сингулярне правонаступництво при відчуженні частки (акцій, паю) і цілком пояснюються наступним: 1) додаткові права встановлюються щодо учасника (акціонера, члена) корпорації у зв'язку з його особистими якостями та заслугами і є нерозривно пов'язаними з особою учасника (акціонера, члена) корпорації, а тому й не переходять при сингулярному правонаступництві з рештою корпоративних прав; 2) товариство не набуває корпоративних прав щодо самого себе при набутті частки у власному статутному капіталі, оскільки відсутній членський зв'язок, який є обов'язковою передумовою набуття корпоративних прав.

Сингулярне правонаступництво, на відміну від універсального, характеризується переходом лише певної частини прав та обов'язків, якими володіє правопопередник. У випадку з відчуженням частки, акцій чи паю, мова йде про ті права та обов'язки, які належали особі як учаснику (акціонеру, члену) корпорації. Наведене, наприклад, дозволяє А. А. Кузнецову, І. А. Назімову та іншим вченим зробити висновок, що якщо акціонер на момент продажу (відчуження) володіє правом на оскарження рішення загальних зборів, то дане право переходить до нового акціонера в складі комплексу прав, посвідчуваних акцією [23, с. 74–75], [21, с. 139]. Аналогічний підхід щодо посвідчення акцією, часткою права особа на звернення до суду з позовом продемонстровано в Звіті Комісії з питань права Англії та Уельсу від 1997 року в частині похідного позову: «право його пред'явлення входить до зв'язки прав, що посвідчуються акцією (часткою)» [24, с. 101].

Важливо звернути увагу також на той факт, що можливість переходу права на оскарження рішення загальних зборів до набувача частки (акцій, паю) не позначиться на стабільності корпоративних правовідносин чи цивільного обороту, а лише забезпечить послідовне застосування права в частині правових наслідків юридичного факту – сингулярного правонаступництва при відчуженні частки (акцій, паю). Зокрема, згідно зі ст. 262 ЦК України, зміна сторони зобов'язання не призводить до переривання перебігу строку позовної давності. Дана норма стосується сингулярного правонаступництва в зобов'язальних правовідносинах. Корпоративні правовідносини зобов'язальними не є, оскільки права що складають їх зміст – право на участь в управлінні, право на отримання інформації, право на отримання дивідендів (на участь в їх розподілі) – не припиняються належним виконанням кореспондуючих їм обов'язків

та не приводять до припинення правовідношення членства. Однак, як і в зобов'язальних правовідносинах, в межах корпоративних правовідносин сингулярне правонаступництво в правах та обов'язках при відчуженні частки (акцій, паю) відбувається через зміну суб'єкта правовідношення. Відповідно, допустимо застосувати ст. 262 ЦК України за аналогією: зміна власника частки (акцій, паю) не повинна призводити до переривання перебігу строку позовної давності.

З метою забезпечення балансу інтересів більшості учасників (акціонерів, членів), корпорації та особи, чий права порушено прийнятим на загальних зборах рішенням, в законодавствах іноземних держав передбачено майновий ценз одноосібного чи сукупного володіння часткою (акціями) в статутному капіталі. В основі встановлення цензу при оскарженні рішення загальних зборів є ідея, що учасники (акціонери), які нездатні одноосібно чи сукупно подолати майновий ценз, визнаються такими, що позбавлені можливості істотно вплинути на управління корпорацією, змінити результат голосування [25, с. 98]. Так, згідно зі ст. 206 Закону Іспанії «Про корпоративні підприємства» оскаржити рішення загальних зборів акціонерного товариства можуть акціонери, що володіють: 1) 1 % статутного капіталу для ПрАТ; 2) 0,001 % статутного капіталу для ПАТ [26]. Деяко інші розміри цензу передбачені законодавством Італії – згідно зі ст. 2377 Цивільного кодексу Італії ценз для акціонерів ПАТ становить 1 %, а для акціонерів ПрАТ – 5 % статутного капіталу [27].

Варто зазначити, що саме по собі встановлення подібного цензу є вкрай неоднозначним підходом. Попри свою беззаперечну спрямованість на попередження зловживань правом на оскарження рішень загальних зборів, встановлення цензу містить і певні недоліки. На відміну від похідного позову, де ценз відіграє роль механізму *надання права звертатися за захистом від імені та в інтересах юридичної особи*, якого учасник (акціонер, член) останньої за звичайних умов позбавлений, при оскарженні рішення загальних зборів, особа звертається від свого імені за захистом власного порушеного права, а не від чужого імені (корпорації) й за захистом чужих прав як при похідному позові. Через це не тільки ценз обмежуватиме право на захист, але, у зв'язку з тим що такий учасник може бути єдиним, чий права порушено, він не зможе одноосібно подолати встановлений ценз. Відповідно, встановлення цензу для оскарження рішень загальних зборів не тільки перетворить право на участь в управлінні міноритаріїв на формальність, але й *опосередковано позбавлятиме захисту суб'єктивного права володіння, хто не здатен одноосібно подолати встановлений ценз (у випадках, коли лише його права порушені прийнятим рішенням)*. Подібне позбавлення права на захист, в свою чергу, суперечитиме ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 55 Конституції України [28], [29]. Власне, саме з огляду на недопущення позбавлення міноритарних акціонерів будь-якого захисту, а. 2 ч. 1 ст. 206 Закону Іспанії «Про корпоративні підприємства» та а. 4 ст. 2377 Цивільного Кодексу Італії передбачено, що особи, що не володіють необхідною кількістю акцій, мають право звернутися з позовом про відшкодування шкоди.

Проте, на нашу думку, встановлення цензу, навіть за таких умов, не позбавлене суттєвих недоліків. Адже наявність цензу перешкоджає захистити права тих міноритаріїв, які дійсно (шляхом надання релевантної інформації, участі в обговоренні чи пропозиції власних кандидатур) могли повпливати на рішення загальних зборів – вплив учасника (акціонера, члена) корпорації на результати голосування не вичерпується кількістю його голосів. Дану позицію систематично висловлює і Верховний Суд – наприклад, в Постанові від 09.02.2022 в справі № 916/3631/20 [30].

Тим не менш, принагідно зазначимо, що належність способу захисту не обмежується його ефективністю – здатністю відновити порушене (невизнане, оспорюване)

право та/або інтерес, чи надати справедливе відшкодування. Належний спосіб захисту, серед іншого, повинен відповідати такій ознаці як співрозмірність. Так, Верховний Суд в Постанові від 24.11.2021 року в справі № 904/5874/19 (904/4623/19) зазначив, що вирішуючи питання ефективності обраного способу захисту, суди мають враховувати баланс інтересів учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішеннями загальних зборів учасників товариства та надавати оцінку добросовісності дій його учасників [31]. В. В. Петруня зазначає, що критерій співрозмірності означає, що «цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обгрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються» [32, с. 138]. Згідно з М. К. Богуш, співрозмірність означає що «порушене право поновлюється на стільки, наскільки воно порушене, але в будь-якому випадку не більше» [33, с. 115]. На думку О. О. Кота, співмірність способу захисту означає, що право відновлюється співрозмірно із заподіяним пошкодженням. Вчений продовжує, що часом спосіб захисту може бути ефективним, однак не відповідати характеру порушення [34, с. 213–214].

Так, визнання недійсним рішення загальних зборів не буде співрозмірним при зверненні з відповідним позовом власника акцій та частки, що становлять 1 % статутного капіталу (власника 1 акції) чи особи, яка представляє 1/100 від кількості учасників. При цьому такі особи в спосіб, відмінний від голосування, можуть як вплинути, так і не вплинути на прийняття рішення (що більш ймовірно). Відповідно, процедура формування волі корпорації перетворюється на чисту формальність, істотно порушується баланс інтересів (школа завдана решті учасників та корпорації є надмірною порівняно із захищеним правом) та створюється реальна загроза стабільності діяльності корпорації. Як наслідок, безумовне надання можливості кожному учаснику (акціонеру, члену) корпорації оскаржувати рішення загальних зборів теж не є правильним підходом.

Таким чином, в цілях забезпечення здійснення та співрозмірності захисту порушених корпоративних прав, оскарження рішення загальних зборів не повинно обмежуватися жодним цензом – суди повинні оцінювати можливість учасника (акціонера, члена) корпорації вплинути на результат голосування, не обмежуючись звичайним встановленням належної йому кількості голосів. Тягар доказування вищезазначеної можливості лежить на позивачеві. Надалі перейдемо до більш детального аналізу підстав недійсності рішень загальних зборів.

Щодо відсутності кворуму, як підстави недійсності рішення загальних зборів, необхідно зазначити наступне. Під кворумом розуміється певна кількість учасників корпорації, яка є необхідною для того, аби загальні збори були правомочними приймати будь-які рішення. Чинним законодавством кворум загальних зборів передбачено лише щодо акціонерних товариств. Так, згідно зі ст. 41 ЗУ «Про АТ», загальні збори акціонерного товариства мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками більш як 50 відсотків голосуючих акцій. Якщо учасники загальних зборів не володіють зазначеною кількістю голосуючих акцій, то загальні збори є неповноважними приймати будь-які рішення, а отже й будь-які рішення, оформлені протоколом, слід визнавати недійсними.

Щодо ТОВ та ТДВ, то кворум в понад 50 % голосів передбачався нині не чинною ст. 60 Закону України «Про господарські товариства» [35]. Натомість, відповідно до положень Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – ЗУ «Про ТОВ та ТДВ») законодавчу вимогу щодо кворуму для загальних зборів учасників ТОВ та ТДВ скасовано [36]. Водночас, виникає питання чи відповідатиме чинному законодавству

встановлення кворуму статутом ТОВ та ТДВ? Чи буде відсутність його дотримання підставою визнання недійсним рішення загальних зборів? Відповідь на це питання надана в Постанові Верховного Суду від 18.06.2020 року в справі 922/298/19. В ній Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду, який визнав недійсним рішення загальних зборів ТОВ у зв'язку з відсутністю кворуму, передбаченого статутом, виходячи з того, що: 1) чинне законодавство не містить заборони визначати статутом кворум; 2) ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про ТОВ», передбачає можливість регламентації порядку проведення зборів як Законом, так і статутом [37].

Щодо недійсності рішення загальних зборів, прийнятого з порушенням компетенції, то варто зазначити наступне. Так, прийняття рішень органом юридичної особи та, як наслідок, формування та виявлення волі останньої, є можливим лише за дотримання його компетенції – переліку повноважень, в межах яких дії органу юридичної особи ототожнюються з діями юридичної особи та породжують для останньої правові наслідки. Якщо рішення приймалося за межами компетенції, таке рішення безумовно не породжує правових наслідків, а отже є нікчемним незалежно від того, чи порушує воно суб'єктивне право на здійснення управління, чи ні. Натомість, О. В. Бігняк зазначає, що рішення загальних зборів, прийняте з питань, віднесених до компетенції інших органів управління, не може бути недійсним, оскільки загальні збори, згідно зі ст. 98 ЦК України, мають право приймати рішення з будь-яких питань діяльності товариства [4, с. 309–310]. Аналогічним чином дане питання врегульовано в ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про ТОВ та ТДВ». На нашу думку, з позицією вченого можна погодитися лише частково, з огляду на особливості правового регулювання акціонерних товариств.

Справа в тому, що в акціонерних товариствах, згідно з а. 2 ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про АТ» прийняття рішень загальними зборами з питань, віднесених до виключної компетенції наглядової ради, можливо лише в тому випадку, якщо відповідне положення буде передбачене статутом приватного акціонерного товариства (подібна можливість взагалі не передбачена щодо публічних акціонерних товариств). Відповідно, рішення загальних зборів, прийняте з питання, віднесеного до виключної компетенції наглядової ради ПрАТ, є нікчемним, якщо в статуті відсутнє положення, що дозволяє загальним зборам приймати рішення з питань, що належать до компетенції наглядової ради.

Як ми зазначали раніше, однією з підстав недійсності рішення загальних зборів є відсутність протоколу. З даного приводу варто зазначити, що протокол загальних зборів за своєю суттю є формою фіксації волевиявлення учасників юридичної особи, в якій фіксується перебіг засідання загальних зборів та його результати (прийняті рішення) та є засобом встановлення та доказування наявності рішень загальних зборів як юридичних фактів. Інакше кажучи, слід розмежовувати рішення як юридичний факт – результат голосування з питання порядку денного – та форму його фіксації, якою є протокол. Саме рішення є предметом оскарження, на чому наголошує і Верховний Суд [38]. Розуміння наведеного розмежування має істотне значення при захисті порушених корпоративних прав учасника (акціонера, члена) корпорації. Особа, що оспорує рішення загальних зборів, зацікавлена в його скасуванні як юридичного факту, яким порушені її корпоративні права – протокол загальних зборів такої ознаки не відповідає, до скасування рішення не призведе, а тому, як наслідок, його визнання недійсним не буде належним способом захисту.

Варто розуміти, що обов'язковість складення протоколу, передбачена чинним законодавством, спрямована на полегшення встановлення проведення та забезпечення достовірності відомостей щодо прийнятих на загальних зборах

рішень, однак протокол загальних зборів, сам по собі, не визначає існування відповідних рішень як юридичних фактів. Як справедливо зазначає С. С. Кривушева, за відсутності протоколу рішення загальних зборів, як юридичний факт, могло відбутися, і таке рішення, у зв'язку з порушенням правил його фіксації, є оспорюваним [1, с. 125–126]. Слушною є також думка А. В. Мосіна, що за відсутності протоколу, сторона спору не позбавлена можливості посилатися на інші докази, зокрема на аудіо- чи відеозпис зібрання (або ж навіть показання свідків, якщо цього вимагатимуть обставини – примітка Г. Ю.) [25, с. 150]. В свою чергу, законодавець, в ч. 3 ст. 45 ЗУ «Про АТ», правовим наслідком відсутності протоколу визначив нікчемність рішення загальних зборів, що навряд чи є правильним підходом. Відсутність рішення як юридичного факту повинно встановлюватися виходячи з аналізу сукупності наявних доказів, що й здійснюється судом під час розгляду справи. Таким чином, правовим наслідком відсутності протоколу повинна бути оспорюваність рішення загальних зборів, втім не їхня нікчемність.

Варто також звернути увагу на те, що часом дійсне волевиявлення учасників (акціонерів, членів) корпорації за результатами голосування може не співпадати з даними протоколу, в якому повинні бути зафіксовані результати голосування. А. А. Кузнецов справедливо зазначає, що рішення є результатом голосування, по відношенню до якого підведення підсумків чи зміст складеного протоколу є зовнішніми обставинами [39, с. 254–255]. Визнання недійсним рішення загальних зборів в такому випадку призведе до необхідності повторного проведення загальних зборів з метою прийняття рішення з питання (питань) порядку денного. Натомість, якщо є спосіб встановити дійсні результати голосування – на підставі дійсних бюлетнів, аудіо- чи відеозапису, показань свідків тощо, то в іноземних законодавствах передбачена можливість звернення до суду з позовом про «проголошення рішення загальних зборів» (а. 2 § 5–24 Закону Норвегії «Про акціонерні товариства» та § 4 Глави 21 Закону Фінляндії «Про компанії» [40], [41]). Можливість особи звертатися до суду з вимогою проголошення рішення загальних зборів передбачена й в правозастосовній практиці судів Німеччини [42]. Пропозицію щодо імплементації подібного способу захисту раніше висловлював А. А. Кузнецов [39, с. 254–255].

І. В. Спасибо-Фатеева, О. О. Остапенко та І. М. Галіян вважають, що право оскаржити рішення загальних зборів належить виключно особі, яка не брала участі в загальних зборах або голосувала проти оскаржуваного рішення [43, с. 318], [44, с. 137–138], [45, с. 65]. Подібний підхід передбачено в законодавстві низки іноземних держав. Так, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 245 Закону Німеччини «Про акціонерні товариства», ч. 3 ст. 178 Комерційного Кодексу Естонії право оскаржити рішення загальних зборів має особа, яка не брала участь в загальних зборах, або ж якщо була, то висловила заперечення проти оскаржуваного рішення, про що було зроблено запис до протоколу [46], [47]. В обох випадках, норми сформовані таким чином, що визначають не можливість задоволення позову, а саме його пред'явлення.

На наше переконання, подібний підхід, попри свою спрямованість на попередження зловживанням правом на захист, є вкрай неоднозначним. Зрозуміло, що без всебічного розгляду справи та дослідження всіх доказів, суд, попри відомості протоколу, не здатен визначити чи голосувала особа за відповідне рішення добровільно, чи під примусом (добровільно чи під примусом вона не заявила заперечення щодо нього), чи не був наявним такий дефект волевиявлення як обман (надання недостовірних відомостей), тощо. Відповідно, ані при вирішенні питання про відкриття провадження, ані при розгляді справи, відомості в протоколі загальних зборів – саме волевиявлення

як факт – не можуть самі по собі визначати подальше рішення суду та можливість особи захистити порушене право. Такий підхід, з огляду на свою надмірну формальність, не стільки попереджає зловживання з боку міноритарних учасників, скільки створює не виправдані обмеження для добросовісних міноритаріїв в реалізації свого права на захист – ставить їх в ще більш вразливе становище відносно протиправної поведінки мажоритарних учасників (більшості учасників) корпорації. Тому вважаємо, що імплемувати подібну норму до українського законодавства недоцільно.

Відповідно до чинного законодавства, реалізація корпоративного права на здійснення управління корпорацією забезпечується і нерозривно пов'язана з обов'язком останньої, в особі уповноваженого органу, здійснити повідомлення учасників (акціонерів, членів) про скликання загальних зборів – дату проведення, час, місце, порядок денний та інші відомості, визначені у законодавстві (ч. 1, 3 ст. 35 ЗУ «Про акціонерні товариства»; ч. 2–5 ст. 32 ЗУ «Про ТОВ та ТДВ»; ст. 15 Закону України «Про кооперацію» тощо) [48]. Таке повідомлення здійснюється у строк, визначений законодавцем. Так, згідно з вищенаведеними нормами законодавства, для акціонерних товариств повідомлення має бути здійснено не раніше ніж за 60 днів та не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів; для ТОВ та ТДВ – не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів, якщо інше не передбачено статутом; для кооперативів – не пізніше ніж за 10 днів до дати проведення загальних зборів. Безумовно, що відсутність самого повідомлення учасника (акціонера, члена) корпорації порушує право останнього на здійснення управління, а тому є самостійною підставою для визнання недійсним рішення загальних зборів [17]. Верховний Суд в Постанові від 24.01.2022 року в справі № 903/326/21 пов'язує порушення прав учасника товариства зі своєчасністю повідомлення та наявністю в повідомленні вичерпної інформації про скликання загальних зборів, оскільки таке повідомлення впливає на можливість формування учасниками (акціонерами) своєї волі при прийнятті рішень на загальних зборах, аби кожен з них міг належним чином підготуватися і сформувавши своє бачення з питання порядку денного [14].

Варто звернути увагу на певну специфіку визнання недійсним рішення загальних зборів в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. Верховний Суд в Постанові від 26.02.2021 року в справі 905/565/19 зазначив, що позов про визнання недійсним рішення загальних зборів буде ефективним та належним лише тоді, коли його задоволення буде підставою внесення відомостей до ЄДР [49]. Справа в тому, що в п. 3 ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (далі – ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб») встановлює виключний перелік документів, на підставі яких вносяться відомості про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників ТОВ та ТДВ [50]. Серед судових рішень ними є рішення: 1) про визначення розмірів статутного капіталу та часток учасників; 2) про стягнення (витребування з володіння) з відповідача частки (частини частки) у статутному капіталі (належними способами захисту будуть відповідні позови – про визначення розмірів статутного капіталу та часток; про витребування з володіння відповідача частки). На думку суду, законодавець в п. 3 ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб» визначив спеціальні способи захисту для учасників ТОВ чи ТДВ, з якими він може звернутися до суду для наступної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, склад учасників та розмірів часток, серед яких немає визнання недійсним рішення загальних зборів щодо відомостей.

На нашу думку, положення п. 3 ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб» є результатом істотної помилки, закладеної в процесі розробки даної законодавчої норми. Потрібно розуміти, що перелік документів, наведених в п. 3 ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб», обумовлений здатністю документів засвідчувати юридичні факти, що призвели до зміни корпоративних правовідносин в корпорації – зміни складу учасників, зміни розміру статутного капіталу, розподілу часток (та обсягу корпоративних прав) між учасниками. Судове рішення, яким визнається недійсним рішення загальних зборів, також призводить до змін в корпоративних правовідносинах, оскільки повертає всіх причетних суб'єктів у стан, який існував до прийнятого рішення. Результатом недійсності рішення загальних зборів можуть бути зміни в усіх відомостях, визначених в ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію» – зокрема, мова йде про недійсність таких рішень: 1) про виключення учасника; 2) про збільшення/зменшення статутного капіталу; 3) про викуп частки (акцій, паю) у власному статутному (складеному, пайовому) фонді тощо. Так, доволі складно зрозуміти, яким чином особа може відновити свою участь, припинену внаслідок неправомірно прийнятого рішення про виключення з ТОВ чи ТДВ, шляхом подання позову про визначення розмірів статутного капіталу та розмірів часток учасників, якщо предметом такого позову не є оскарження юридичного факту, який призвів до змін в статутному капіталі та співвідношеннях часток. Відповідно, отримуємо ситуацію, коли цілком належний та ефективний спосіб захисту порушених корпоративних прав – оскарження рішення загальних зборів – не застосовується в судовій практиці через суто формальні причини та помилку в законодавчій техніці авторів закону.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до п. 3 ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб», доповнивши його п.п. «и) наступного змісту: «судове рішення, що набрало законної сили, про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю».

В контексті дослідження оскарження рішень загальних зборів як способу захисту корпоративних прав, вважаємо за необхідне звернути увагу на роль реєстраційної та лічильної комісії при вчиненні правопорушень під час скликання та проведення загальних зборів. Інакше кажучи, слід поговорити про превенцію правопорушень, які можуть стати підставою для недійсності рішень загальних зборів. Варто зазначити, що реєстраційна комісія може вчиняти наступні порушення, що можуть бути підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів: 1) неправомірна відмова в реєстрації акціонера чи його представника, з метою недопущення їх участі в загальних зборах акціонерного товариства; 2) маніпулювання шляхом встановлення відсутності кворуму, коли він, де-факто, наявний та встановлення наявності кворуму коли він, де-факто, відсутній. В свою чергу, лічильна комісія може маніпулювати підрахунком голосів з метою забезпечення їх необхідної кількості, абі те чи інше рішення вважалось прийнятним.

Будь-які з наведених вище порушень та зловживань, в першу чергу, вчиняються в своїх або чужих інтересах. Саме тому, з огляду на положення ст. 62 ЗУ «Про АТ», не можуть бути членами реєстраційної чи лічильної комісії народні депутати; керівники центральних та місцевих органів влади; посадові особи органів прокуратури, суду; державні службовці; особи, що мають не зняту чи не погашену судимість тощо. Попередження зловживань з боку членів реєстраційної та лічильної комісії забезпечується також передбаченим ч. 4 ст. 40 ЗУ «Про АТ» правом акціонерів, що є власниками 10 і більше відсотків акцій, призначити своїх представників для нагляду за реєстрацією

акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям підсумків. Спеціальним механізмом попередження порушень та зловживань з боку реєстраційної комісії є передбачені а. 2 ч. 3 ст. 40 ЗУ «Про АТ» виключні підстави для відмови в реєстрації акціонерів: відсутність в акціонера чи його представника документів, що ідентифікують особу, а у представника – документів, що підтверджують його повноваження. Попередження зловживань та правопорушень з боку членів лічильної комісії забезпечується передбаченим ч. 2 ст. 44 ЗУ «Про АТ» обмеженням її персонального складу – її членами не можуть бути особи які є кандидатами або входять до складу органів товариства.

Вищенаведене свідчить, що чинне законодавство в більшій мірі попереджає порушення та зловживання з боку членів реєстраційної комісії, аніж членів лічильної комісії, оскільки реалізація їх повноважень щодо реєстрації акціонерів є чіткою та безальтернативною. Натомість в основі забезпечення достовірності відображення результатів голосування лічильною комісією є попередження конфлікту інтересів та можливість нагляду за здійсненням членами комісії своїх повноважень. Аналіз процитованих нами законодавчих положень дозволяє зробити висновок про недосконалість правового регулювання в частині попередження конфлікту інтересів членів лічильної комісії. Так, передбачене ч. 2 ст. 44 ЗУ «Про АТ» персональне обмеження складу лічильної комісії не враховує можливість обрання до її складу афілійованих осіб акціонерів або афілійованих осіб членів органів управління – очевидно, що чоловік чи дружина, батьки, брати та сестри тощо будуть діяти в інтересах мажоритарних акціонерів (групи акціонерів), які їх обрали, на шкоду міноритарним акціонерам. Також варто врахувати виникнення конфлікту інтересів при обранні працівників корпорації.

Звертаємо увагу, що, згідно з ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про АТ» склад лічильної комісії обирається загальними зборами, а до обрання членів лічильної комісії підрахунок голосів здійснюється тимчасовою лічильною комісією, яка, згідно з а. 2 ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про АТ», обирається наглядовою радою. До складу останньої, в свою чергу, згідно з ч. 3 ст. 53 ЗУ «Про АТ», обираються акціонери (їхні представники) та/або незалежні директори. Чинне законодавство встановлює мінімальну кількість незалежних директорів в 1/3 або не менше 2 осіб лише щодо публічних акціонерних товариств та акціонерних товариств, в яких 50 % статутного капіталу якого належить державі або 50 і більше відсотків належить господарським товариствам, що на 100 % належать державі. Відповідно, в усіх інших випадках персональний склад як лічильної комісії, так і тимчасової лічильної комісії, безумовно, буде сформований та діятиме в інтересах більшості, в тому числі за ті чи інші майнові та немайнові заохочення. Відповідно, з огляду на порядок формування лічильної комісії, пропозиція обмеження її персонального складу не здатна попередити виникнення конфлікту інтересів, вчинення порушення та зловживань – закон просто не здатен врахувати всі можливі випадки. На нашу думку, слід рухатися в іншому напрямку та законодавчо визначити конкретного суб'єкта надання даних послуг.

Повноваження лічильної комісії доцільно закріпити за професійним учасником депозитарної системи – депозитарною установою, з якою акціонерне товариство укладає договір. Такий підхід дійсно сприятиме об'єктивності та неупередженості лічильної комісії, а також підвищенню якості надання ними послуг. Водночас, безумовна імперативність такої норми певне була б неправильним рішенням – монополія є крайньою мірою, яка пов'язана з ризиком зловживання таким становищем, поступовим погіршенням якості послуг за відсутності конкуренції тощо. Саме тому, якщо акціонерів, з тих чи інших причин (ціна, якість послуг, зручність, ступінь довіри, тощо) не

влаштовує здійснення підрахунку голосів депозитарною установою, то вони повинні мати можливість відмовитись від послуг депозитарної установи та самостійно обрати склад лічильної комісії. Однак, аби попередити зловживання з боку мажоритарних акціонерів чи більшості акціонерів, прийняття такого рішення повинно здійснюватися кваліфікованою більшістю – трьома чвертями голосів. В такому випадку, ЗУ «Про АТ» повинен містити раніше зазначені нами обмеження персонального складу лічильної комісії. Зокрема, членами лічильної комісії не повинні бути: кандидати або члени органів акціонерного товариства, працівники, афілійовані особи акціонерів або членів органів акціонерного товариства.

Висновки. Таким чином, рішення загальних зборів будь-якої корпорації слід розуміти як особливий різновид правочину, а не акт ненормативного характеру – така концепція, на нашу думку, є відмовою від більш глибокого аналізу предмету дослідження. Право на оскарження рішення загальних зборів належить особі як учаснику (акціонеру, члену) корпорації, а тому як і решта корпоративних прав здатне переходити разом з часткою (акціями, паєм) в порядку сингулярного правонаступництва. Право особи звернутися з позовом про визнання недійсним рішення загальних зборів не повинно обмежуватися майновим чи іншим цензом – задоволення позову залежить від здатності позивача, не обмежуючись кількістю голо-

сів, довести свою здатність вплинути на рішення загальних зборів. Якщо статутом ТОВ та ТДВ передбачено кворум, то його недотримання є підставою недійсності рішення загальних зборів. Відсутність протоколу загальних зборів є підставою недійсності рішення загальних зборів, однак в жодному разі не його нікчемності. Якщо дані протоколу загальних зборів не відповідають дійсності, варто звернути увагу на можливість імплементації до українського законодавства можливості учасника (акціонера, члена) корпорації звертатися з позовом про проголошення рішення загальних зборів, якщо існує можливість встановити дійсні результати голосування з інших джерел. Судове рішення про визнання недійсним рішення загальних зборів повинно бути зазначене в п. 3 ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію» серед документів, на підставі яких здійснюється реєстрація змін до відомостей про ТОВ та ТДВ. З метою вдосконалення попередження правопорушень з боку лічильної комісії акціонерного товариства, варто передбачити що її функції, якщо інше не передбачено статутом, здійснює депозитарна установа. Відмова від послуг депозитарної установи здійснюється шляхом прийняття відповідного рішення трьома-чвертями голосів, й членами лічильної комісії не можуть бути кандидати або члени органів акціонерного товариства, працівники, афілійовані особи акціонерів або членів органів акціонерного товариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривушева С. С. Решения собраний как юридические факты в российском гражданском праве : дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Екатеринбург, Уральский гос. юрид. ун-т, 2017, 224 с.
2. Зеліско А. В. Юридичні акти як форма реалізації правосуб'єктності підприємницьких юридичних осіб приватного права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 42. С. 70–83.
3. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств : дис. докт. юр. наук: 12.00.04 / Київ, Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України, 2020, 466 с.
4. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : дис. докт. юр. наук: 12.00.03 / Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія», 2018, 501 с.
5. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах : дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016, 230 с.
6. Вилкин С. С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица : дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Москва, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, 221 с.
7. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.08.2021 року в справі № 918/36/19. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=98911271&red=10000301895c844120f4f5954929aae702bdc8&d=5>
8. Безклубий І. А. Теоретичні засади формування правочину. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 4. С. 29–34.
9. Цвігун Д. П. Правові наслідки недійсності правочинів: основні аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 38. С. 40–43.
10. Давидова І. В. Загальні ознаки правочинів, що вчиняються суб'єктами цивільних правовідносин. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 25–28.
11. Ясечко С. В. Генеза поняття правочин у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 80–87.
12. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
14. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.01.2022 року в справі № 903/326/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/102914064> (дата звернення: 19.06.2022 року).
15. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14.04.2021 року в справі № 911/2571/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96461097> (дата звернення: 19.06.2022 року).
16. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 22.09.2021 року в справі № 918/179/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99924359> (дата звернення: 19.06.2022 року).
17. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13.10.2021 року в справі № 908/1767/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/100579149> (дата звернення: 19.06.2022 року).
18. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07.10.2020 року в справі № 450/2286/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92173296>
19. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 662 с.
20. Сіщук Л. В. Сингулярне правонаступництво в корпоративних правовідносинах при відчуженні частки (її частини) учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю іншій особі. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 156–162.
21. Назимов І. А. Суб'єкти оспаривання рішень органів управління корпорацій. *Грамота*, 2014, № 4 (42) в 2-х ч. Ч. I. С. 138–140.
22. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения как составная часть системы гражданско-правовых отношений: на примере хозяйственных обществ : дис. докт. юр. наук: 12.00.03 / Москва, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, 514 с.
23. Кузнецов А. А. Исключение участника из общества с ограниченной ответственностью. Москва : Статут, 2014. 141 с.
24. Про способи захисту учасників (акціонерів) Звіт Комісії з питань права (Англії та Уельсу) від 1997 року. URL: <https://www.lawcom.gov.uk/project/shareholder-remedies/>
25. Мосин А. В. Недействительность решений органов управления корпораций : дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Челябинск, Южно-уральский государственный университет, 2018, 264 с.

26. Про корпоративні підприємства : Закон Іспанії від 02.08.2010 року. URL: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Royal%20Legislative%20decreto%201%2C%20of%2002%20July.pdf> (дата звернення: 19.06.2022 року).
27. Цивільний кодекс : Закон Італії від 16.03.1942 року. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/12/05/societa-per-azioni> (дата звернення: 19.06.2022 року).
28. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний договір від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.06.2022 року).
30. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09.02.2022 в справі № 916/3631/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103466216> (дата звернення: 19.06.2022 року).
31. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.11.2022 року в справі № 904/5874/19 (904/4623/19). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/101812263> (дата звернення: 19.06.2022 року).
32. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання : дис. канд. юр. наук: 12.00.04 / Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія», 2019, 221 с.
33. Богуш М. К. Захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин : дис. канд. юр. наук: 12.00.04 / Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018, 240 с.
34. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
35. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
36. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
37. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.06.2020 року в справі № 922/298/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89957306> (дата звернення: 19.06.2022 року).
38. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.06.2021 року в справі № 910/2478/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97806439> (дата звернення: 19.06.2022 року).
39. Кузнецов А. А. Корпоративное право в ожидании перемен : сборник статей к 20-летию Закона об ООО / под. ред. А. А. Кузнецова. Москва : М-Логос, 2020. 462 с.
40. Про акціонерні товариства : Закон Норвегії 13.06.1997 року. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1997-06-13-45/*#KAPITTEL_5-6 (дата звернення: 19.06.2022 року).
41. Про компанії : Закон Фінляндії від 21.07.2006 року. URL: <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2006/20060624> (дата звернення: 19.06.2022 року).
42. Andreas Cahn. The Shareholders' Fiduciary Duty in German Company Law. *Nordic & European Company Law Working Paper*, 2018, № 18–13, р. 347–361.
43. Спасибо-Фатеева І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : дис. докт. юр. наук: 12.00.03 / Харків, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2000, 415 с.
44. Остапенко О. О. Право акціонерів на оскарження рішень загальних зборів акціонерів до суду. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2. С. 134–140.
45. Галіян І. М. Визнання недійсними рішень органів управління господарським товариством як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 63–68.
46. Про акціонерні товариства : Закон Федеративної Республіки Німеччина від 06.09.1965 року. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/> (дата звернення: 16.09.2022 року).
47. Комерційний кодекс : Закон Естонії від 15.02.1995 року. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504042014002/consolide> (дата звернення: 19.06.2022 року).
48. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).
49. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.02.2021 року в справі № 905/565/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95382177> (дата звернення: 19.06.2022 року).
50. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022 року).